

**Przeździecki, Michał / Migal, Witold /
Pyżewicz, Katarzyna**

**Badania nad osadnictwem
paleolitycznym północnego obrzeżenia
Wyżyny Sandomierskiej**

Światowit 8 (49)/Fasc.B, 27-34

2009-2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MICHAŁ PRZEŹDZIECKI, WITOLD MIGAL, KATARZYNA PYŻEWICZ

**BADANIA NAD OSADNICTWEM PALEOLITYCZNYM
PÓŁNOCNEGO OBRZEŻENIA WYŻYNY SANDOMIERSKIEJ**

(PL. 9–12)

Wyżyna Sandomierska od dawna jest miejscem wyjątkowo intensywnej aktywności archeologów, w szczególności zaś badaczy neolitu oraz epoki brązu, dla których stała się prawdziwym naukowym eldorado, i których prace na wiele lat zdominowały problematykę pradziejów tego obszaru. Ogromna ilość bogatych, zróżnicowanych i niezwykle efektywnych stanowisk neolitycznych oraz wczesnobrązowych, mniej więcej od lat 60. XX w. skupia na sobie zainteresowanie prahistoryków odwiedzających Wyżynę Sandomierską, nad wyraz trafnie określoną przez Bogdana Balcera (2002: 14) jako „krajina wspaniałego osadnictwa neolitycznego”.

Efektom tego stanu była marginalizacja działań związanych z rozpoznaniem pozostałości osadnictwa poprzedzającego pojawienie się na Wyżynie Sandomierskiej społeczności rolniczych. Ważnym czynnikiem były też ograniczenia metodyczne, wynikające z przyjętych systemów klasyfikacji materiałów krzemiennych, opartych na kryteriach morfometrycznych – niedostatecznie czułych, by wychwycić subtelne, acz niezwykle istotne różnice między wyrobami.

Zastój w badaniach nad osadnictwem starszej epoki kamienia na terenach Wyżyny Sandomierskiej został przerwany dopiero w ostatnich latach, przy okazji odkryć niezwykle interesujących i ważnych stanowisk w Wilczycach (FIEDORCZUK I IN. 2007; FIEDORCZUK, SCHILD 2002; KOWALEWSKA-MARSZAŁEK, WŁODARCZAK 2002) oraz Pawłowie (LIBERA, ZAKOŚCIELNA 2000; 2003: 9–13; LIBERA I IN. 2005).

W 2004 roku w nurt fascynujących badań nad osadnictwem paleolitycznym i mezolitycznym na Wyżynie Sandomierskiej postanowili włączyć się również autorzy niniejszego artykułu. Bezpośrednią inspiracją do podjęcia tych działań była kwerenda znajdujących się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie materiałów krzemiennych, pochodzących z badań w okolicach Ćmielowa, prowadzonych w okresie międzywojennym przez Stefana Krukowskiego, a następnie – w latach 80. i 90. XX w. – przez archeologów z Ekspedycji Wykopaliskowej PMA w Krzemionkach.

Szczególne zainteresowanie piszących te słowa wzbudził wówczas niezwykle bogaty inwentarz ze stanowiska 1 w Ćmielowie, znanego lepiej jako osada „Gawroniec”. Otóż z obserwacji cech technologiczno-stylistycznych

wynika, iż w obrębie tego zespołu, którego dominującą część stanowią materiały kultury pucharów lejkowatych, wydzielić można niewielką, za to dość spójną grupę zabytków, znajdujących analogie raczej w kontekstach o tradycji paleolitycznej, niż w krzemieniarstwie neolitycznym. Odrębność tego inwentarza, liczącego zaledwie kilkanaście niecharakterystycznych form krzemiennych (wiórów, odłupków, rdzeni), postrzegana podczas kwerendy bardziej intuicyjnie, niż jako zestaw jasno sprecyzowanych cech, wyrażała się w technologicznych szczegółach, strukturze surowcowej oraz stanie zachowania artefaktów.

Tak więc, opierając się przede wszystkim na subiektywnej ocenie pewnych techno-stylistycznych niuansów, wiosną 2004 r. podjęliśmy w okolicach Ćmielowa badania, których celem było dokładne zlokalizowanie oraz rozpoznanie kontekstu występowania materiałów paleolitycznych, zarejestrowanych w trakcie kwerendy muzealnej.

Rozpoczynając prace terenowe, dysponowaliśmy jedynie skromnymi i bardzo ogólnymi danymi co do miejsca występowania interesujących nas materiałów. Z zebranych informacji wynikało, że pojedyncze zabytki, inne niż neolityczne, znajdowane były we wschodniej części długiego na 550 m i szerokiego na 160–240 m ostańca lessowego „Gawroniec”, o łącznej powierzchni ok. 7,6 ha. W wyniku intensywnych poszukiwań metodami prospekcji powierzchniowej i sondażu udało się nam zlokalizować to stanowisko, jednak nie na samym „Gawroncu”, a na niewielkim, choć wyraźnym cyplu, leżącym w jego bezpośrednim sąsiedztwie, zwanym przez miejscową ludność „Małym Gawroncem”.

Stanowisko Ćmielów 95 „Mały Gawroniec” usytuowane jest na północnym skraju opatowsko-sandomierskiego płata lessowego, w widłach rzek Kamiennej i Przepaści (Ryc. 1). „Mały Gawroniec” to położony kilkaset metrów na południe od Ćmielowa, dobrze wyodrębniający się w krajobrazie ostaniec lessowy, o niemal pionowych zboczach, podciętych przez otaczające go wąwozy (Ryc. 3).

Od 2005 r. na stanowisku prowadzone są prace wykopaliskowe, których głównym celem jest zabezpieczenie i zadokumentowanie pozostałości obozowiska kultury magdaleńskiej, zagrożonego przez intensywną działalność agrarną oraz postępującą erozję stoków¹ (PRZEŹDZIECKI I IN. 2007).

¹ Badania na stanowisku finansowane są ze środków Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie oraz Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Oddział w Warszawie. W 2007 r. wykorzystano dofinansowanie ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa

Narodowego, Program Operacyjny „Dziedzictwo Kulturowe”, zadanie pt. „Badania obozowiska kultury magdaleńskiej na stanowisku 95/430, AZP 85-71 („Mały Gawroniec”) w Ćmielowie, gm. *loca*, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie”.

Dotychczas udało się przebadac powierzchnię 4,15 ara, pozyskując ok. 17,5 tys. zabytków i rejestrując 7 obiektów. Z ważniejszych osiągnięć należy wymienić odkrycie unikatowych śladów paleolitycznych struktur osadniczych, rejestrację wyjątkowych, w skali badań nad schyłkowym plejstoceniem, sekwencji stratygraficznych (poziomy gleb interfazowych), oraz bogatą kolekcję zabytków, w tym przykładów sztuki ruchomej.

Niewielki, zachowany do dziś, fragment obozowiska kultury magdaleńskiej zarejestrowany został w środkowej części stanowiska, ok. 80 cm poniżej obecnej powierzchni gruntu. Na obszarze o powierzchni 25–30 m² natrafiono na trzy obiekty (1, 2, 3A–C) wkopane w poziom późnoglacialnej gleby z interfazy Bølling (warstwa 2), z czytelnymi strukturami mrozowymi, wyznaczającymi nawrót chłodnego klimatu w okresie Dryasu II. Całość jest przykryta przez słabo rozwinięty poziom akumulacyjny gleby z interfazy Allerød (warstwa 3) oraz osady deluwialne (warstwa 4), związane z chłodnym i raczej wilgotnym klimatem Dryasu III (KRAJCARZ 2007: 11–13).

Odkryte obiekty są ściśle ze sobą powiązane chronologicznie oraz funkcjonalnie. Są to prawdopodobnie elementy większej konstrukcji, której zasadniczą częścią jest obiekt nr 1, o regularnym, owalnym kształcie, nieco wydłużonym na osi wschód-zachód, i wymiarach 2×2,2 m (Ryc. 2). W profilu obiekt 1 miał kształt regularnego, szerszego u podstawy, trapezu; głębokość jamy wynosiła 50 cm. Szczególną cechą obiektu 1 jest obecność „ścian” oraz „podłogi”, utrzymujących regularny kształt konstrukcji i oddzielających jego wypełnisko od podłoża. Wstępne wyniki laboratoryjnych próbek osadu wskazują, iż elementy te mogły zostać wykonane przy użyciu materiałów organicznych (maty, plecionki), umocnionych polepą lessową i drobnym gruzem wapiennym. Ponadto w północno-wschodniej części obiektu 1 wydzielony został odrębny obiekt nr 2, o wymiarach 20×50 cm, którego wypełnisko stanowił ubity less oraz rumosz silnie zwiertzałego wapienia.

Niewątpliwie z obiektami 1 i 2 związane jest – położone ok. 2 m na południowy wschód – zgrupowanie trzech niezbyt wyraźnych pozostałości rozmytej spalenizny, o średnicy od 5 do 15 cm; kompleks ten oznaczono jako obiekt 3, a poszczególnym zaciemnieniom nadano wyróżniki literowe: 3A, 3B, 3C.

W trakcie trzech sezonów wykopaliskowych pozyskano także bogaty i bardzo interesujący inwentarz zabytków. Prócz ogromnej liczby ponad 15 tysięcy artefaktów krzemienych – wiórków tyłkowych (Ryc. 5:1–12),

przekłuwaczy (Ryc. 5:13–19), rylców (Ryc. 5:20–24), drapaczy (Ryc. 5:25,26), ważną jego część stanowią efektowne przykłady sztuki ruchomej w postaci ornamentowanych zawieszek/tarczek z hematytu oraz płytek piaskowca ze śladami rytów i nacięć.

Prowadzone obecnie na „Małym Gawrońcu” prace wykopaliskowe stanowią niezwykle ważny, choć tylko jeden z kilku punktów większego projektu pt. „Studia nad osadnictwem górno- i późnoliteolitycznym na północnym obrzeżeniu Wyżyny Sandomierskiej”, realizowanego przez IA UW i PMA w Warszawie od 2005 r.²

Celem projektu jest analiza relacji między typem krajobrazu a charakterem osadnictwa, przede wszystkim w okresie schyłku ostatniego glacialu, na styku dwóch różnych mezoregionów fizycznogeograficznych: Wyżyny Sandomierskiej – charakteryzującej się obecnością pokrywy lessowej – i Przedgórze Iłżeckiego, zbudowanego głównie z piasków i glin czwartorzędowych. Ujęty w ten sposób kierunek badań pozwala na obserwację zjawisk kulturowych zachodzących w strefie pogranicza dwóch odrębnych modeli osadniczych: „niżowego” i „wyżynnego”, będących wyrazem adaptacji do różnych warunków środowiskowo-krajobrazowych.

Główną oś projektu wyznaczają intensywne prace poszukiwawcze metodami prospekcji powierzchniowej, sondaży oraz stacjonarnych badań wykopaliskowych, obejmujące krawędź wysoczyzny lessowej, mniej więcej od Ćmielowa do Zawichostu (Ryc. 1). Na obecnym etapie zostały one ukierunkowane przede wszystkim na rozpoznanie śladów osadnictwa kultury magdaleńskiej³.

Należy jednocześnie podkreślić, że badania te nie mają charakteru przypadkowego, a ich wydajność opiera się na wcześniej wypracowanym i wciąż udoskonalanym systemie poszukiwań wspartych refleksją teoretyczną. Otóż, jak zaznaczyliśmy na wstępie, długotrwały, zróżnicowany kulturowo, chronologicznie oraz funkcjonalnie charakter osadnictwa neolitycznego, dodatkowo opartego na niezwykle bogatym zapleczu surowcowym, sprawia, iż zespoły z tego obszaru są niemal całkowicie zdominowane przez „krzemień neolityczny”. Skutkuje to poważnymi trudnościami w wydzieleniu z tych inwentarzy zazwyczaj pojedynczych i mniej charakterystycznych elementów paleolitycznych, takich jak odłupki, wióry, czy formy techniczne. Niezwykle rzadkie są przypadki, kiedy substrat paleolityczny wyróżnia się obecnością tzw. form przewodnich, na tyle licznych i typologicznie reprezentatywnych, by umożliwić jego poprawną

² Autorzy pragną podziękować dr Roksanie Chowaniec, Prezes Fundacji Przyjaciół IA UW, oraz dr. Markowi Florkowi z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach, Delegatura

w Sandomierzu, za nieocenioną pomoc w realizacji badań.

³ Konsultantem naukowym projektu jest dr hab. prof. UW Karol Szymczak z IA UW.

klasyfikację. W świetle tych uwag konieczne wydaje się więc wypracowanie adekwatnej metody, umożliwiającej atrybucję tzw. inwentarzy niecharakterystycznych (beznarzędziowych).

Pewne szanse na kulturowo-chronologiczną identyfikację takich inwentarzy stwarza, wyraźny w ostatnich latach, postęp w badaniach nad krzemieniarstwem oraz wzrost zainteresowania studiami nad technologią. Pozwala to na formułowanie ostrożnych, na razie, wniosków dotyczących technologicznego zróżnicowania poszczególnych jednostek taksonomicznych.

Z potencjału tego kierunku badawczego postanowili skorzystać autorzy niniejszej pracy, rozpoczynając poszukiwania śladów osadnictwa magdaleńskiego w strefie północnego skraju lessowego płata Wyżyny Sandomierskiej. Rezultaty tych działań mają jednak zdecydowanie szerszy zasięg i wykraczają poza arbitralnie wyznaczony obszar, stanowiący jedynie dogodną przestrzeń do formułowania oraz testowania bardziej ogólnych założeń.

Zastosowany przez nas klucz poszukiwań oparliśmy na obserwacji ściśle określonej grupy cech wytworów, będącej efektem konkretnych zachowań technologicznych. Informacje dotyczące tych zachowań zapisane są przede wszystkim w kształcie oraz proporcjach okazów krzemiennych.

W przypadku półsurowca niezwykle ważną jest także analiza specyficznych cech piętki oraz sęcarka, będących głównym nośnikiem danych o zastosowanej technice. Z kolei poprawna identyfikacja zastosowanej techniki oraz sposobu realizacji zamysłu przybliży i umożliwi określenie szerszego kontekstu technologicznego na poziomie kulturowym.

W przypadku form rdzeniowych, elementów wskaźnikowych jest o wiele więcej; do szczególnie ważnych należą informacje na temat liczby, układu, sposobu przygotowania pięć oraz kąta rdzeniowania.

Pierwszym i najważniejszym krokiem umożliwiającym przeprowadzenie powyższych obserwacji było stworzenie list/zestawów ewidentnych i łatwych do identyfikacji oraz interpretacji cech wytworów, które mogłyby pełnić rolę wyznaczników poszczególnych tradycji technologicznych. Konstrukcja owych list została oparta z jednej strony na analizie oryginalnych, homogenicznych inwentarzy wybranych jednostek kulturowych, z drugiej – na badaniach eksperymentalnych i traseologicznych kolekcji porównawczych.

Do chwili obecnej udało nam się wypracować zestawy relatywnie skutecznych wyznaczników kultur: magdaleńskiej, świderskiej oraz, w mniejszym stopniu, graweckiej.

Przykładami praktycznego zastosowania atrybucji technologicznej w analizie ubogich inwentarzy powierzchniowych, która umożliwiła odkrycie trzech nowych, potwierdzonych wykopaliskowo, punktów osadnictwa magdaleńskiego, są stanowiska (**Ryc. 1**): Podgrodzie 16, gm. Ćmielów, pow. ostrowiecki, Zawichost-Trójca 29 i 30, gm. Zawichost, pow. sandomierski i Ćmielów 95, którego ogólna charakterystyka przedstawiona została wyżej.

Pierwsze z wymienionych stanowisk (Podgrodzie 16) usytuowane jest na krawędzi wysoczyzny lessowej o silnym rozcięciu, około 1 km na wschód od doliny rzeki Kamiennej, ograniczonej w tym miejscu przez strome ściany wapieni oksfordzkich (**Ryc. 1:2**). Odkryte zostało w latach 80. XX wieku, w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez archeologów z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pozyskany wówczas zespół artefaktów krzemiennych, złożony z pojedynczych odłupków, wiórów oraz jednego rdzenia, został zewidencjonowany jako ubogi, bliżej nieokreślony zespół paleolityczny. Inwentarz ten został uzupełniony o kilka kolejnych form przy okazji badań weryfikacyjnych, przeprowadzonych na stanowisku w 2004 r. przez Witolda Migala i Michała Przeździeckiego. Choć do jednoznacznej identyfikacji zespołu nadal brakowało charakterystycznych form narzędziowych, to jednak szereg cech wyraźnie wskazywało, iż mamy do czynienia z materiałami nawiązującymi do technologii kultury magdaleńskiej.

Obserwacje te znalazły potwierdzenie w trakcie badań sondażowych przeprowadzonych na stanowisku w 2005 i 2007 r. Udało się wówczas zarejestrować skupisko zabytków krzemiennych, a w jego obrębie – pierwsze formy narzędziowe, w tym wiórek tylcowy.

Latem 2009 r. miejsce koncentracji objęto badaniami wykopaliskowymi (**Ryc. 4**). Zarejestrowano wówczas, liczący ponad 3000 sztuk, zespół artefaktów, głównie krzemiennych, ale też stosunkowo liczną grupę płytek i okruszków piaskowca, z których pewna część nosiła ślady obróbki (PYŻEWICZ, PRZEŹDZIECKI, MIGAL 2009).

Zestaw form narzędziowych – drobnych tylczaków (**Ryc. 6:1–5**), drapaczy (**Ryc. 6:6**), ryłców, w tym typu Lacan (**Ryc. 6:10–14**), oraz również licznych przekuwaczy (**Ryc. 6:7–9**) – jednoznacznie potwierdza magdaleńską atrybucję inwentarza. Również dane technologiczne wykazują permanentną obecność sugerowanych wcześniej cech dystynktywnych dla technologii magdaleńskiej.

Półsurowiec wiórowy oraz pozostałe formy z zaprawy, jak i eksploatacji rdzeni, rzadziej formy retuszowane, w przytłaczającej większości wykonane zostały z surowca świeciechowskiego. Stosunkowo liczne są również wytwory z krzemienia czekoladowego, jednakże w tej kategorii dominują formy narzędziowe. Ostatnią, najmniej liczną grupą surowcową, są artefakty wykonane z lokalnej odmiany krzemienia raurackiego. Surowiec ten charakteryzuje się barwą od beżowej do szarawej, obecnością licznych wtrętów kwarcu oraz silnym zróżnicowaniem przezroczystości masy krzemiennej. Jego złożę odkryliśmy w pobliskim wąwozie, w odległości około 1 km od stanowiska, gdzie w profilu, pomiędzy płatami lessu, w warstwie gliny zwietrzelinowej występuje pasmo identycznej odmiany surowca krzemienno. Genezę wymienionych skał wiąże się z piętrzem górnego oksfordu (inf. ustna dr. M. Krajcarza z Instytutu Nauk Geologicznych PAN w Warszawie).

Jak już wspomniano, część zabytków wykonana została z surowców kamiennych – piaskowca i granitoidu.

Są to przede wszystkim różnej wielkości fragmenty płytek piaskowca, przy czym wiele z nich nosi ślady intencjonalnej obróbki, m.in. zagładzania krawędzi, kontrolowanej fragmentacji lub kształtowania (obtłukiwania). Warto zaznaczyć, iż znajdują one szereg analogii w inwentarzu kamiennym z „Małego Gawrońca”, gdzie zarejestrowano ponad 500 sztuk tego typu artefaktów.

Na podstawie wstępnej analizy pozyskanego zbioru można stwierdzić, że pobyt paleolitycznych społeczności na stanowisku 16 w Podgrodziu miał dwa aspekty:

- pracowniany, tj. związany z obróbką surowca krzemienno-go, począwszy od wstępnej zaprawy (o czym świadczą liczne okazy korowe czy zaprawiakowe), poprzez etap pozyskiwania wiórów, stadium napraw (odbicia odnawiazków, świeżaków lub zatępców wtórnych), aż do produkcji narzędzi;
- podomowy, na co wskazują stosunkowo liczne formy retuszowane oraz wióry, noszące ślady użytkowania.

Kolejne ze wspomnianych stanowisk, Zawichost-Trójca 29 i 30, odkryto w 1987 r., lecz nie zostało wówczas zidentyfikowane kulturowo. Zlokalizowane jest ono na łagodnym północnym stoku lessowego wyniesienia, od południa gwałtownie podciętego przez dolinę rzeki Czyżówki, tuż przy jej ujściu do doliny Wisły (Ryc. 1:6). Materiał, jakim dysponujemy, pochodzi z wielokrotnych prospekcji stanowiska, w trakcie których był on zbierany z powierzchni. Wiosną 2006 r. wykonano na stanowisku serię odwiertów, mających na celu odkrycie miejsca głównej koncentracji zabytków oraz określenie ich pozycji stratygraficznej. Niestety, wszystkie artefakty, jakie udało się pozyskać, pochodzą wyłącznie z warstwy oraniny. Najciekawszym elementem tego skromnego inwentarza jest silnie spatynowany rylec typu Lacan, któremu towarzyszył rdzeń dwupiętowy oraz kilkanaście wiórów i odłupków o cechach technologicznych, znajdujących bezpośrednie analogie w lepiej rozpoznanych zespołach kultury magdaleńskiej.

Poza powyższym zestawieniem, w grupie stanowisk związanych z paleolitycznym etapem zasiedlenia badanego przez nas obszaru, znalazły się: Jankowice 49, Janików 78, gm. Ożarów, pow. opatowski, oraz Podgrodzie 18, gm. Ćmielów, pow. ostrowiecki, reprezentowane przez pojedyncze znaleziska rdzeni i półsurowca, a więc pozbawione charakterystycznych elementów typologicznych (Ryc. 1:3–5). Niemniej, specyficzne cechy tych form pozwalają na ich atrybucję w obrębie magdaleńskiej tradycji technologicznej. Należy również zaznaczyć, iż niejako przy okazji poszukiwań śladów osadnictwa magdaleńskiego udało się odkryć lub zweryfikować 28 stanowisk o różnej randze i charakterze, datowanych od środkowego paleolitu (5 stanowisk), przez górny i późny paleolit (19 stanowisk), po mezolit (4 stanowiska) (M. MIGAL 2008).

W każdym z opisanych przypadków procedura identyfikacji była realizowana według podobnego schematu.

Pierwszym podejmowanym krokiem było wykluczenie świderskiej genezy inwentarza, poprzez wydzielenie zwartego zespołu cech dystynktywnych dla krzemieniarstwa

magdaleńskiego (por. ALIX, PELEGRIN, DELOGE 1995; PELEGRIN 2000; PIGEOT 1990; SURMELY, ALIX 2005; VALENTIN 2008) i innych niż te, które tradycyjnie przypisywane są technologii świderskiej (por. DZIEWANOWSKI 2006; W. MIGAL 2007: 191–197). Za takie cechy, współwystępujące w materiale, autorzy uznali:

1. w przypadku rdzeni dwupiętowych:

- silne świeżenie obydwu pięć; cecha ta odróżnia magdaleńskie rdzenie dwupiętowe od świderskich, gdzie często tylko jedna pięć była świeżona, druga zaś odnawiana. Warto podkreślić, iż zabieg ten jest jednym z markerów technologii świderskiej, a związany jest z funkcjonalną dyferencjacją tzw. pięty dominującej oraz pięty korekcyjnej. W przypadku form magdaleńskich świeżono obydwie pięty. Co więcej, był to proces złożony, realizowany przynajmniej dwuetapowo. W pierwszej fazie odbijano większe odłupki, których negatywy o wielokierunkowym układzie pokrywały mniej więcej całą powierzchnię pięty, tworząc tzw. pięć pasywną. W fazie drugiej odbijano od strony odłupni znacznie drobniejsze odłupki (łuski), których równoległe, jednokierunkowe negatywy obejmowały niewielki, zaledwie przykrawędny fragment pięty w miejscach planowanych uderzeń (tzw. pięć aktywna). Zabieg ten miał na celu precyzyjne przygotowanie punktu styku tłuczka z bryłą surowca, co pozwalało uniknąć efektu poślizgu oraz odpowiednio ukierunkować siłę uderzenia;

2. w przypadku wiórów pochodzących z rdzeni dwupiętowych:

- występowanie piętek typu „en éperon”; formy te są wynikiem zastosowania wspomnianego zabiegu załuskiwania pięty, w celu izolacji punktu pod uderzenie. Piętki wiórów świderskich zazwyczaj są punktowe lub liniowe, a ich powierzchnia jest płaska;
- silne podgięcie; cecha ta odróżnia półsurowiec świderski, którego wióry z zasady miały być płaskie. Elementami potwierdzającymi taką właśnie tendencję jest obecność w inwentarzach świderskich wiórów delikatnie wywinętych w strefie dystalnej ku górze;
- wysoki udział wiórów „bez sęczka”, posiadających za to charakterystyczną wargę; cecha ta, przy odpowiednio dużej próbie, pozwala odróżnić wióry magdaleńskie od półsurowca większości europejskich jednostek górno- i schyłkowopaleolitycznych. Podobnie zredukowane sęczki spotyka się także w neolicie, w kontekście krzemieniarstwa kultury ceramiki sznurowej, jednak inne omówione atrybuty są rozłączne (W. MIGAL 2002);
- brak charakterystycznego dla metody świderskiej, intensywnego przecierania (prawcowania) krawędzi w miejscu styku powierzchni uderzenia z odłupnią. Konsekwencją takiego postępowania jest wyraźne ścienienie (opadanie) wiórów świderskich w części proksymalnej na stronie wierzchniej, czego nie zauważamy na półsurowcu magdaleńskim.

Krok drugi to wykluczenie elementów związanych z szeroko rozumianą tradycją grawecką (por. m.in. HAHN, OWEN 1985; PŁONKA, WIŚNIEWSKI 2006). Za takie autorzy uznali:

1. w przypadku rdzeni jednopiętowych:
 - wyraźną wypukłość odłupni, co powoduje, że wióry są silnie podgięte w części przywierzchołkowej; cecha ta odróżnia je od jednopiętowych rdzeni graweckich, które posiadają płaską odłupnię;
 - zbieżny układ negatywów wiórowych, zachodzących na siebie w partii wierzchołkowej. W metodzie graweckiej układ negatywów wiórowych jest raczej równoległy, a tendencja do zbiegania się poszczególnych odbić w dystalnej części rdzenia nie jest już tak wyraźna;
2. w przypadku rdzeni dwupiętowych:
 - ostry kąt rdzeniowy, oscylujący w granicach 4–70°, podczas gdy dla rdzeni graweckich wartości te są zazwyczaj wyższe, choć nigdy nie przekraczają 90°;
 - relatywnie wąską odłupnię, wyraźnie oddzieloną od bocznych powierzchni rdzenia;
3. w przypadku wiórów pochodzących z rdzeni jedno- i dwupiętowych:
 - wysoki udział silnie przygotowanych piątek, nieraz przy pomocy dwóch, trzech drobnych łusek; ponadto piętki zazwyczaj mają kształt owalny lub trójkątny;
 - słabo zaznaczony sęczonek i częste występowanie tzw. wargi – charakterystycznego nawisu widocznego na stronie spodniej wiórów, w ich części proksymalnej, bezpośrednio pod piętka. Z zupełnie inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku półsurowca graweckiego, gdzie sęczonek jest zawsze obecny.

Krok trzeci to wykluczenie elementów technologii neolitycznych, przy czym punkt ten dotyczy wyłącznie egzemplarzy jednopiętowych. Za podstawowy wyróżnik form magdaleńskich autorzy uznali ostry kąt rdzeniowy; cecha ta pozwala odróżnić je od rdzeni i wiórów neolitycznych. Wynika to z faktu, iż technologie neolityczne realizowane były głównie w oparciu o technikę uderzenia pośredniego lub nacisku, co determinowało kąt rdzeniowania na poziomie ok. 90°, a w niektórych przypadkach powyżej tej wartości.

Wszystkie cechy wymienione w powyższym zestawieniu mogą oczywiście sporadycznie występować także w homogenicznych zespołach innych kultur paleolitycznych lub neolitycznych, nigdy jednak nie dominują. Niemniej, kiedy cechy te współwystępują ze sobą, tworząc jakość statystyczną, pozwala to sądzić, że mamy do czynienia z materiałami podobnymi technologicznie do znanych z klasycznych stanowisk kultury magdaleńskiej.

Przedstawiona powyżej lista atrybutów ma oczywiście charakter dość ogólny i nie wyczerpuje możliwości interpretacyjnych; posiada też wiele punktów opartych na subiektywnym odbiorze znanych nam materiałów. Sama

zresztą idea technologicznych klasyfikacji jest kwestią o wiele bardziej złożoną, wymagającą głębszej refleksji teoretycznej. Autorom zależy jednak bardziej na przedstawieniu pewnego generalnego zamysłu odnośnie praktycznego potencjału analiz technologicznych w zastosowaniu do inwentarzy tzw. niecharakterystycznych. Świetnym przykładem jest tu właśnie problematyka osadnictwa magdaleńskiego, o którym jeszcze do niedawna wiadomo było bardzo niewiele i którego synonimem na terenach Polski były głównie dwa stanowiska: Jaskinia Maszycka (KOZŁOWSKI I IN. 1995) i obozowisko w Klementowicach-Kolonii 20 (JASTRZĘBSKI, LIBERA 1984; 1988). Skromne i dość kontrowersyjne zespoły, m.in. z Mostów 13, Kruczej Skały (CYREK 1986; 1994), Cyprzanowa 3 (J.K. KOZŁOWSKI 1964: 30), Antoniowa Małego (KRUKOWSKI 1939–1948: 75–76; SAWICKI 1960), czy Rydna II/59 (SCHILD 1965; 1975: 218–219), dopełniały jedynie wrażenia o marginalnym i niezbyt istotnym charakterze północno-wschodnich oddziaływań kultury magdaleńskiej.

Przełom nastąpił dopiero w końcu lat 90. XX w., kiedy rozpoznano dobrze zachowane pozostałości obozowisk magdaleńskich w Hłomczy (ŁANCZOT I IN. 2002), Dzierzysławiu 35 (GINTER I IN. 2002; 2005) oraz Wilczycach (FIEDORCZUK I IN. 2007; FIEDORCZUK, SCHILD 2002; KOWALEWSKA-MARSZALEK, WŁODARCZAK 2002). Stanowiska te, z interesującym materiałem krzemienym, kościanym i rogowym, w tym przykładami sztuki oraz zachowanymi strukturami osadniczymi, nie tylko obaliły wspomniany stereotyp, ale też rozbudziły badawcze apetyty. Niewielką jednak wagę przykładano do faktu, że odkrycia te – choć znaczące – mają charakter w zasadzie przypadkowy i nie są efektem systematycznych poszukiwań w ramach bliżej sprecyzowanego planu.

Szansę na wypracowanie konkretnego klucza do tego typu poszukiwań stwarza wyraźna, w ostatnim czasie, zmiana perspektywy badawczej na inną niż dotychczas dominującą. Jedną z nowych metod jest przedstawiona w artykule metoda analizy technologicznej. Wydaje się, że dla wielu inwentarzy, określanych często przez badaczy jako „beznarzędziowe”, „niecharakterystyczne”, „zmieszane”, a czasami wręcz jako „małowartościowe”, studia technologiczne są szansą ich odpowiedniej interpretacji.

Mgr Michał Przeździecki
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
m.przedziecki@uw.edu.pl

Mgr Witold Migal
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
awmigal@wp.pl

Dr Katarzyna Pyżewicz
Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
kpyzewicz@gmail.com

Literatura

- ALIX, P., PELEGRIN, J., DELOGE, H.
 1995 *Un débitage original de lamelles par pression au Magdalénien du Rocher-de-la-Caille (Loire, France)*, „Paléo” 7, 187–199.
- BALCER, B.
 2002 *Krzemień – kultura – przemysł*, (w:) B. Matraszek, S. Sałaciński (red.), *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni, 22–24.05.2000*, Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach 4, Warszawa, 13–28.
- CYREK, K.
 1986 *Magdaleńskie obozowisko w Górach Świętokrzyskich (Mosty, stanowisko 13)*, „Acta Archaeologica Carpathica” 25, 11–55.
 1994 *Der jungpaläolithische Höhlenfundplatz Krucza Skala in Mittelpolen*, „Archäologisches Korrespondenzblatt” 42/4, 367–374.
- DZIEWANOWSKI, M.
 2006 *Flint assemblage Dręstwo 37. A preliminary analysis of predetermined Swiderian debitage*, (w:) J.M. Burdukiewicz, T. Płonka, A. Wiśniewski (red.), *The Stone: Techniques and Technologies*, Wrocław, 149–166.
- FIEDORCZUK, J. I IN.
 2007 J. Fiedorczuk, B. Bratlund, E. Kolstrup, R. Schild, *Late magdalenian feminine flint plaquettes from Poland*, „Antiquity” 81, 97–105.
- FIEDORCZUK, J., SCHILD, R.
 2002 *Wilczyce – a new Late Magdalenian site in Poland*, (w:) B.V. Eriksen, B. Bratlund (red.), *Recent Studies in the Final Palaeolithic of the European Plain*, Aarhus, 91–100.
- GINTER, B. I IN.
 2002 B. Ginter, M. Połtowicz, M. Pawlikowski, S. Skiba, J. Trąbska, A. Wacnik, M. Winiarska-Kabacińska, P. Wojtał, *Dzierżysław 35 – stanowisko magdaleńskie na przedpolu Bramy Morawskiej*, (w:) J. Gancarski (red.), *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 111–146.
 2005 *Dzierżysław 35 – ein neuer Fundplatz des Magdalénien in Oberschlesien*, „Archäologisches Korrespondenzblatt” 35, 431–446.
- HAHN, J., OWEN, L.R.
 1985 *Blade Technology in the Aurignacian and Gravettian of Geissenklosterle Cave, Southwest Germany*, „World Archaeology” 17/1, 61–75.
- JASTRZĘBSKI, S., LIBERA, J.
 1984 *A Magdalenian Camp in Klementowice-Kolonia Site 20 (Province of Lublin)*, (w:) J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski (red.), *Advances in Palaeolithic and Mesolithic Archaeology*, Archaeologia Interregionalis 5, Warsaw, 95–104.
 1988 *Stanowisko późnomagdaleńskie w Klementowicach Kolonii w świetle badań 1981–1982*, „Sprawozdania Archeologiczne” 39, 9–52.
- KOWALEWSKA-MARSZŁEK, H., WŁODARCZAK, P.
 2002 *Wyniki badań powierzchniowych na stanowisku w Wilczycach, pow. Sandomierz*, „Sprawozdania Archeologiczne” 54, 21–60.
- KOZŁOWSKI, J.K.
 1964 *Paleolit na Górnym Śląsku*, Wrocław.
- KOZŁOWSKI, S.K. I IN.
 1995 S.K. Kozłowski, E. Sachse-Kozłowska, A. Marshack, T. Madeyska, H. Kierdorf, A. Lasota-Moskalewska, G. Jakubowski, M. Winiarska-Kabacińska, Z. Kapica, A. Wierciński, *Maszycka Cave. A Magdalenian site in Southern Poland*, „Jahrbuch des Römisch-Deutschen Zentralmuseums Mainz” 40, 115–252.

KRAJCARZ, M.

- 2007 *Stanowisko archeologiczne „Mały Gawroniec” w Ćmielowie – sprawozdanie z geologicznych prac terenowych*, (w:) M. Przeździecki, K. Pyżewicz, W. Migal, M. Krajcarz, *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 95 „Mały Gawroniec” w Ćmielowie, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie, w sezonie 2007 r.*, Warszawa (maszynopis w WUOZ w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu).

KRUKOWSKI, S.

- 1939–1948 *Paleolit*, (w:) *Encyklopedia Polska PAU*, t. IV, cz. 1/V: *Prehistoria Ziemi Polskich*, Kraków, 1–117.

LIBERA, J., ZAKOŚCIELNA, A.

- 2000 *Pawłów, stan. 4, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie – nowe późnoplejstocenne obozowisko z lessów sandomierskich*, „*Archeologia Polski Środkowowschodniej*” V, 7–15.
- 2003 *Sprawozdanie z drugiego sezonu badań wykopaliskowych późnoplejstocennego obozowiska z kręgu kultur tylczakowych (Pawłów, stan. 4, pow. Sandomierz)*, „*Archeologia Polski Środkowowschodniej*” VI (2001), 9–15.

LIBERA, J. I IN.

- 2005 J. Libera, A. Zakościelna, R. Schild, A. Bluszcz, *Późnoplejstocenne obozowisko zespołów technokompleksu z tylczakami w Pawłowie koło Zawichostu w świetle wstępnej analizy stratygraficznej (badania 2001–2002)*, „*Archeologia Polski Środkowowschodniej*” VII, 9–19.

ŁANCZOT, M. I IN.

- 2002 M. Łanczot, T. Madeyska, A. Muzyczuk, P. Valde-Nowak, *Hłomcza – stanowisko kultury magdalenkiej w Karpatach polskich*, (w:) J. Gancarski (red.), *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. Materiały z konferencji*, Krosno, 147–188.

MIGAL, M.

- 2008 *Osadnictwo paleolityczne i mezolityczne mikroregionu Czyżówki, woj. świętokrzyskie*, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej w IA UW).

MIGAL, W.

- 2002 *Zamysł technologiczny wióra krzemiennoego z Winiar, gm. Dwikozy*, (w:) B. Matraszek, S. Sałaciński (red.), *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni, 22–24.05.2000*, *Studia nad gospodarką surowcami krzemiennoymi w pradziejach* 4, Warszawa, 255–266.
- 2007 *On preferential points of the Final Paleolithic in the Central European Lowland*, (w:) M. Kobusiewicz, J. Kabaciński (red.), *Studies in the Final Palaeolithic Settlements of the Great European Plain*, Poznań, 185–200.

PELEGRIN, J.

- 2000 *Les techniques de débitage laminaire au Tardiglaciaire: critères de diagnose et quelques réflexions*, (w:) B. Valentin, P. Bodu, M. Christensen (red.), *L'Europe centrale et septentrionale au Tardiglaciaire. Confrontation des modèles régionaux de peuplement, Table-Ronde internationale de Nemours, 13–16 mai 1997*, *Mémoires du Musée de Préhistoire d'Île de France* 7, Paris, 73–86.

PIGEOT, N.

- 1990 *Technical and Social Actors. Flintknapping Specialists and Apprentices at Magdalenian Etiolles*, „*Archaeological Review from Cambridge*” 9/1, 126–141.

PŁONKA, T., WIŚNIEWSKI, A.

- 2006 *Some remarks on core exploitation methods at the Gravettian site Henryków 15 in the Sudeten Foreland*, (w:) J.M. Burdukiewicz, T. Płonka, A. Wiśniewski (red.), *The Stone: Techniques and Technologies*, Wrocław, 149–166.

PRZEŹDZIECKI, M. I IN.

- 2007 M. Przeździecki, K. Pyżewicz, W. Migal, M. Krajcarz, *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 95 „Mały Gawroniec” w Ćmielowie, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie, w sezonie 2007*, Warszawa (maszynopis w WUOZ w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu).

PYŻEWICZ, K., PRZEŹDZIECKI, M., MIGAL, W.

- 2009 *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku Podgrodzie 16, gm. Ćmielów, pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie w sezonie 2009*, Warszawa (maszynopis w WUOZ w Kielcach, Delegatura w Sandomierzu).

SAWICKI, L.

- 1960 *Stanowisko otwarte madleńskie Antoniów Mały, Z badań czwartorzędu w Polsce* 9, Instytut Geologiczny – Biuletyn 150, Warszawa, 171–216.

SCHILD, R.

1965 *Nowy przemysł cyklu madleńskiego w Polsce*, „Archeologia Polski” 10/1, 115–147.

1975 *Późny paleolit*, (w:) W. Hensel, W. Chmielewski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. I: *Paleolit i mezolit*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 159–338.

SURMELY, F., ALIX, P.

2005 *Note sur les talons en éperon du Protomagdalénien*, „Paléo” 17 (2004), 157–176.

VALENTIN, B.

2008 *Magdalenian and Azilian Lithic Productions in the Paris Basin: Disappearance of a Programmed Economy*, „The Arkeotek Journal” 2/3 (2007), 1–54.

MICHAŁ PRZEŹDZIECKI, WITOLD MIGAL, KATARZYNA PYŻEWICZ

RESEARCH ON PALAEOLITHIC SETTLEMENT OF THE NORTHERN FRINGE OF THE SANDOMIERZ UPLAND

For many years the Sandomierz Upland has been a place of exceptionally intense activity of archaeologists, with particular reference to students of the Neolithic and Bronze Ages. Their works have long dominated the problems of research on prehistory of this region (BALCER 2002: 14). Methodical constraints resulting from accepted classification systems were also an important factor. These systems were based on morphometrical criteria, which were not sensitive enough to detect subtle but crucial differences between artefacts.

This deadlock has been broken in recent years only, on the occasion of discoveries of extremely interesting and significant sites in Wilczyce (FIEDORCZUK ET AL. 2007; FIEDORCZUK, SCHILD 2002; KOWALEWSKA-MARSZALEK, WŁODARCZAK 2002) and in Pawłów (LIBERA, ZAKOŚCIELNA 2000; 2003; LIBERA ET AL. 2005).

In 2004 the authors of the present paper decided to join the fascinating stream of research on Palaeolithic and Mesolithic settlement in the Sandomierz Upland.

Our aim was to identify the relation between the type of landscape and the nature of settlement, especially during the final stage of the last glacial, at the touch point of two physical-geographical mesoregions: the Sandomierz Upland (characterised by the presence of the loess cover; and the Iłża Foothills, which is mainly composed of Quaternary sands and clays. The direction of research which has been formulated this way enables the researcher to examine cultural phenomena which occurred in the border zone between two

separate settlement models – the “lowland” and the “upland” ones. These models resulted from the adaptation to different environmental and landscape conditions. Intensive search which encompasses the edge of the loess heights between Ćmielów and Zagość is the axis of the project.

We have adapted the method of technological attribution as a key to identification of sites from the Paleolithic and Mesolithic. This method is based on sets of evident and easily identifiable features of artefacts. These sets were formulated by us in advance and they function as markers of individual technological traditions. Results of analyses of original benchmark inventories of selected cultural units as well as experimental and traseological observations were used for the compilation of these sets.

We have managed so far to work out sets of quite efficient markers of the Magdalenian and Sviderian technological traditions, and – to a lesser extent – of the Gravette tradition.

The practical application of technological attribution in the analysis of scanty surface inventories allowed for an identification of six new Magdalenian settlement points, which were then confirmed by excavation research. These were (Fig. 1): Podgrodzie 16 (Figs. 4, 6), Podgrodzie 18, Jankowice 49, Janików 78, Zawichost-Trójca 29 and 30, and Ćmielów 95 “Mały Gawroniec” (Figs. 2, 3, 5).

Translated by Grzegorz Żabiński

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk kultury magdaleńskiej zarejestrowanych podczas realizacji projektu: 1 – Cmielów 95; 2 – Podgradzie 16; 3 – Podgradzie 18; 4 – Janików 78; 5 – Jankowice 49; 6 – Zawichost-Trójca 29 i 30 (oprac. M. Przędziecki).

Fig. 1. Distribution of sites of the Magdalenian Culture recorded in the course of the project.

Ryc. 2. Stanowisko 95 „Mały Gawroniec” w Cmielowie. Obiekt nr 1 w początkowej fazie eksploracji – partia stropowa (fot. M. Przędziecki).

Fig. 2. Site 95 “Mały Gawroniec” at Cmielów. Feature 1 in the initial stage of exploration – the top part.

PLANSZA 10

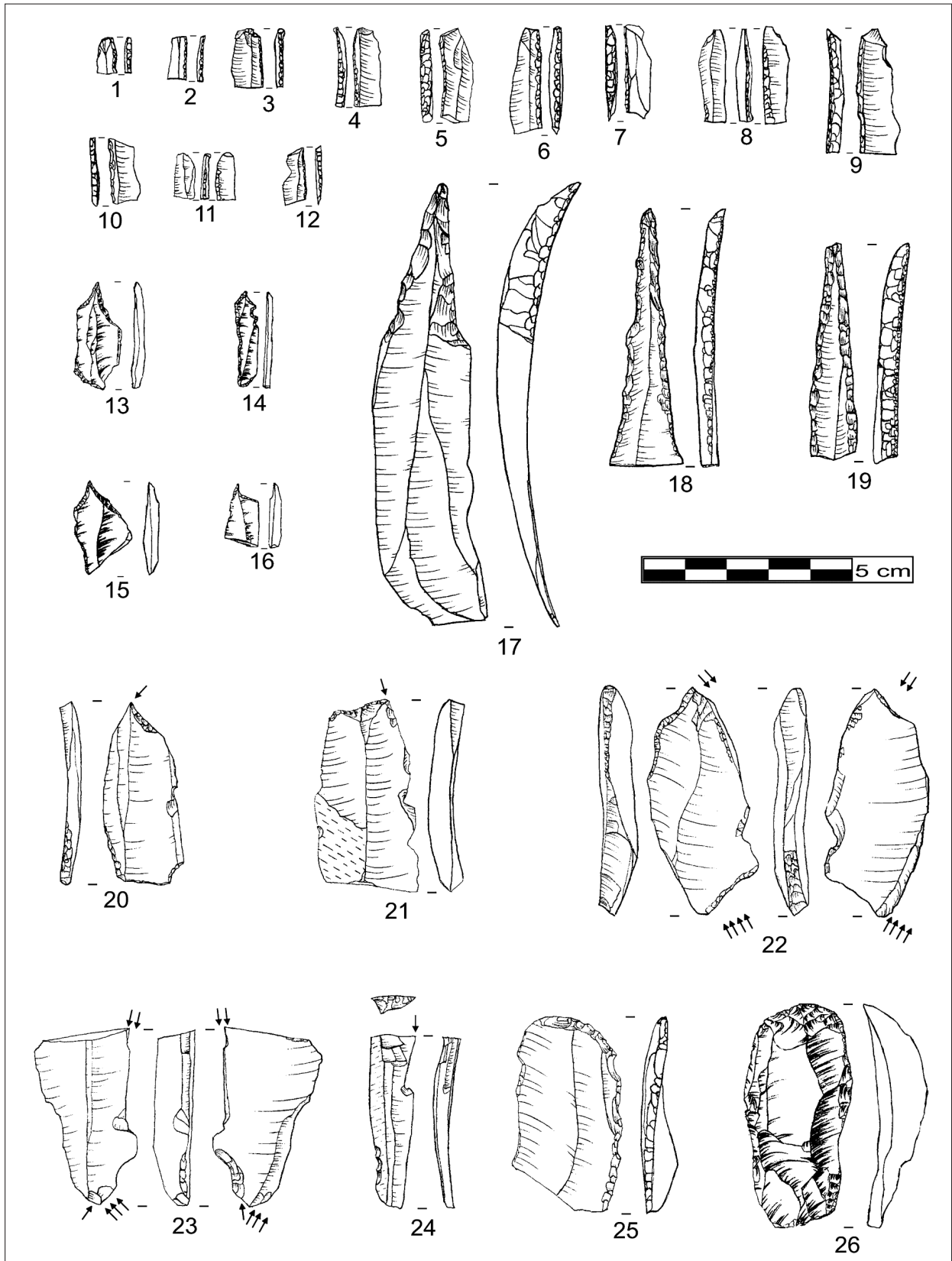
Ryc. 3. Widok ogólny stanowiska 95 „Mały Gawroniec” w Ćmielowie. Przerwaną linią oznaczono miejsce koncentracji materiału zabytkowego (fot. K. Treła).

Fig. 3. General view of Site 95 “Mały Gawroniec” at Ćmielów. Dashed line marks the place of concentration of finds.

Ryc. 4. Widok ogólny stanowiska 16 w Podgrodziu. Przerwaną linią oznaczono miejsce koncentracji materiału zabytkowego (fot. K. Pyżewicz).

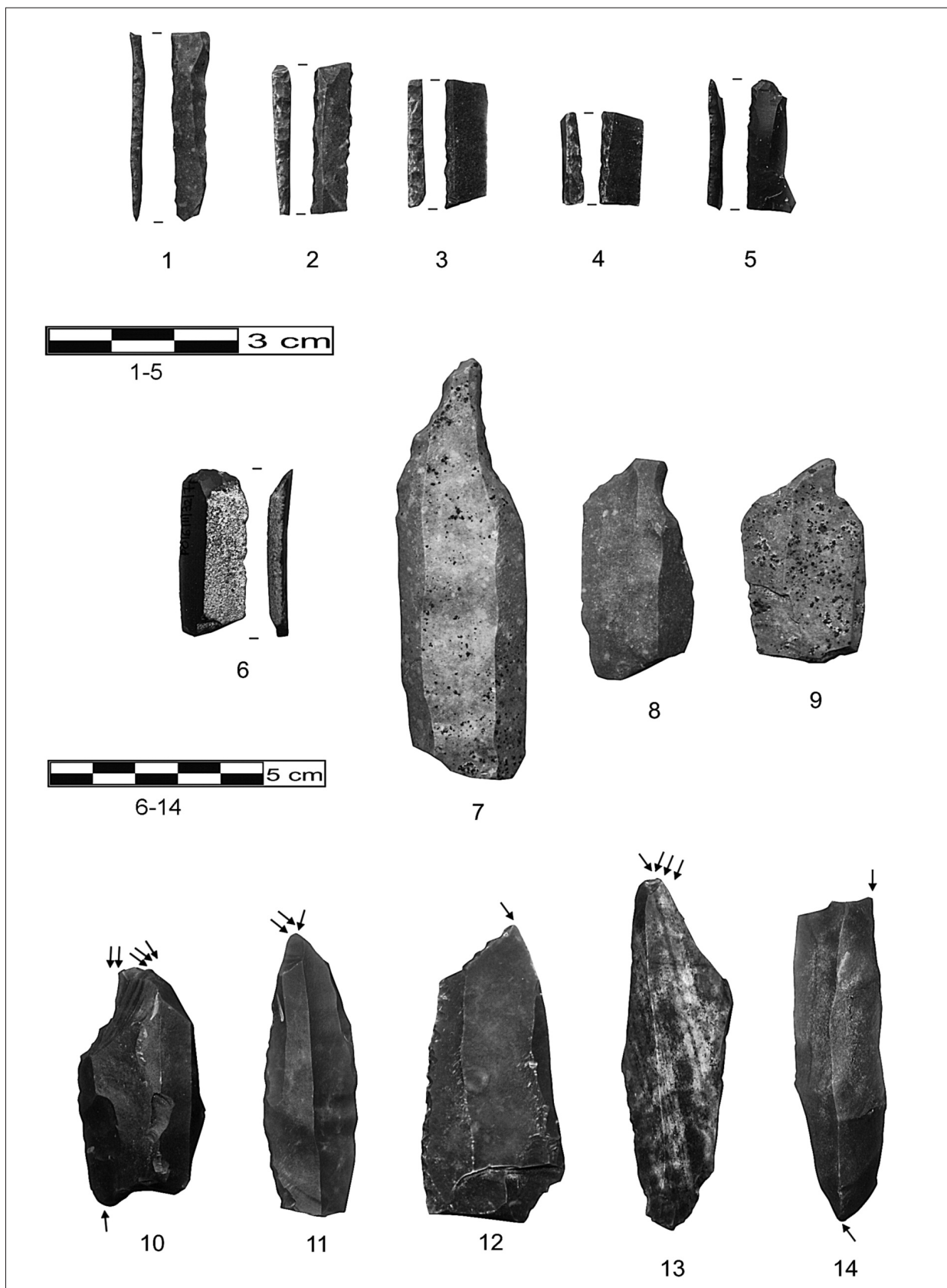
Fig. 4. General view of Site 16 at Podgrodzie. Dashed line marks the place of concentration of finds.

Ryc. 5. Stanowisko 95 „Mały Gawroniec” w Ćmielowie. Zabytki krzemienne: 1-12 wiórki tylcowe; 13-19 – przekłuwacze; 20-24 – ryłce; 25, 26 – drapacze (rys. A. Czubińska, M. Migal).

Fig. 5. Site 95 “Mały Gawroniec” at Ćmielów. Flint finds: 1-12 – backed bladelets; 13-19 – perforators; 20-24 – burins; 25, 26 – end scrapers.

PLANSZA 12

Ryc. 6. Stanowisko 16 w Podgrodziu. Zabytki krzemienne: 1-5 – wiórki tylkowe; 6 – drapacz; 7-9 – przekłuwacze; 10-14 – rylce (fot. K. Pyżewicz, M. Przędziecki).

Fig. 6. Site 16 at Podgrodzie. Flint finds: 1-5 – backed bladelets; 6 – end scraper; 7-9 – perforators; 10-14 – burins.